

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
------------------------	---

РОЗДІЛ 1

ВЗАЄМОДІЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ, ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОСОБИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	7
--	---

1.1. Концепція державного суверенітету в аспекті зовнішньої агресії	7
1.2. Взаємодія центральних органів виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства в умовах війни та післявоєнний час	30
1.3. Адміністративно-правові засади захисту прав громадян в умовах воєнного стану	55
1.4. Охорона та захист окремих прав людини в умовах воєнного стану	79
1.5. Обмеження прав людини в умовах воєнного стану	99
1.6. Репродуктивні права людини в умовах сучасних реалій пандемії та війни в Україні	124
1.7. Правове регулювання освіти та науки в умовах воєнного стану	146
1.8. Наукові парки як інструмент інноваційного розвитку та підтримки релокалізованого підприємництва	165

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	180
---	-----

2.1. Вилучення та примусове відчуження майна на користь держави з метою захисту від збройної агресії	180
2.2. Правове регулювання договірних відносин із надання послуг в умовах дії воєнного стану	199

2.3. Особливості регулювання страхових відносин у період дії воєнного стану	226
2.4. Надання банківських послуг в умовах воєнного стану	246
2.5. Договірні зобов'язання зі спільної діяльності як дієві інструменти післявоєнної відбудови України	271
2.6. Відшкодування шкоди, завданої збройною агресією	293

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 309

3.1. Особливості регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану	309
3.2. Нові тенденції на ринку праці в умовах воєнного стану	332
3.3. Нормативне та договірне регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану	346
3.4. Особливості укладення, зміни та розірвання трудового договору в умовах воєнного стану	371
3.5. Робочий час і дистанційна робота в умовах воєнного стану	388

РОЗДІЛ 4

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНШИХ ВІДНОСИН

В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 411

4.1. Незасвоєні уроки реформ кримінальної юстиції	411
4.2. Правове забезпечення участі цивільних осіб у захисті України	452
4.3. Кримінальні процесуальні та криміналістичні особливості документування воєнних злочинів	484
4.4. Особливості правового регулювання податкових відносин в умовах воєнного стану	495
4.5. Цифрові технології у забезпеченні прав платників податків в умовах воєнного стану	519

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ 536

ПЕРЕДМОВА

Ключову роль у трансформаційних процесах, що відбуваються сьогодні в Україні займає право, яке функціонує як цілісна правова система. Початок формування самостійної національної правової системи покладено з проголошенням незалежної України. Це стало проявом єдності суспільства, одним із важливих напрямів реалізації державного суверенітету, підвищення ефективності та якості правового регулювання суспільних відносин, започаткування засад правової державності, поваги до прав і свобод людини та громадянина.

Віроломне повномасштабне вторгнення на територію нашої держави 24 лютого 2022 року, а також введення в Україні воєнного стану як особливого правового режиму зумовили зміни в усіх сферах суспільного життя та вимагають швидкого реагування з боку держави. Успіх у подоланні відповідних викликів та загроз, спричинених воєнною агресією, залежить сьогодні від дій країни та пошуку нових можливостей для розвитку її економіки, постійного вдосконалення і зміни законодавства, підтримки населення та бізнесу, удосконалення правової системи в цілому.

Розвиток в нових умовах правової системи України сприятиме якісному її удосконаленню, дотриманню євроінтеграційного курсу, відповідності загальноновизнаним міжнародним нормам і принципам. Основними тенденціями подальшого розвитку правової системи мають стати визнання принципу верховенства права і пріоритетності прав людини, неприпустимості зловживань з боку держави, забезпечення провідної ролі нормативно-правового акта в системі джерел права, кодифікація законодавства, впровадження європейських правових стандартів у нормотворчу і правозастосовну практику.

Укладення Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, а також набуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському

Союзі покладає на нашу державу зобов'язання щодо гармонізації національного законодавства з нормами права Європейського Союзу. Євроінтеграційні прагнення України зумовлюють необхідність проведення реформаторських та інтеграційних заходів у правовій сфері з метою забезпечення ефективних механізмів соціального розвитку та удосконалення правового регулювання суспільних відносин.

Утвердження в Україні цінностей громадянського суспільства та правової держави зумовлює необхідність наукової оцінки процесів, які відбуваються, визначення тенденцій вдосконалення національної правової системи за умов її розвитку під впливом умов воєнного стану, пошуку нових підходів до підвищення ефективності та якості правового регулювання суспільних відносин, що лише підкреслює актуальність тематики збірника наукових праць та її практичну значимість.

У науковій праці пошуки вчених спрямовані на визначення особливостей взаємодії правової держави, громадянського суспільства та особи в період дії воєнного стану в Україні, специфіки правового регулювання цивільних, трудових, публічних відносин, відносин у сфері освіти та науки в умовах війни.

Переконані, що ініціатива вітчизняних учених, а також обраний напрям наукових дискусій, які подані у цьому збірнику наукових праць, дадуть можливість урегулювати проблемні аспекти правового регулювання суспільних відносин в умовах воєнного стану, гармонізувати законодавство України до стандартів Європейського Союзу та сприятимуть якісному удосконаленню правової системи України.

Н. С. Кузнєцова,
віцепрезидент Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Розділ 1

Взаємодія правової держави, громадянського суспільства та особи в умовах воєнного стану

1.1. КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В АСПЕКТІ ЗОВНІШНЬОЇ АГРЕСІЇ

Конституція України 1996 р. проголосила Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою¹. Однак норми конституційного права, що закріплюють суверенітет держави, не утворюють ані самостійного інституту в системі конституційного права, ані складової генерального інституту основ конституційного ладу², хоча ці норми є фундаментальними для більшості інститутів конституційного права. В цілому, феномен суверенітету все ще не отримав свого належного доктринального визначення у вітчизняній науці теорії держави і права. У науці конституційного права поняття суверенітету розглядається в рамках конституційно-правового інституту державної влади в аспекті співвідношення таких категорій, як національний, народний і державний суверенітет³.

---

¹ Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Куян І. А. «Суверенітет» як базова категорія інститутів і принципів конституційного права України. С. 384.

³ Молдован В. В., Мелашенко В. Ф. Конституційне право: опорні конспекти: Навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ: Юмана, 1996. С. 253; Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. проф. Федоренко В.Л. 3-вид. перероб. і доопр. К.: КНТ, Видавництво Ліра-К, 2011. С. 173.

Проблематика державного суверенітету вивчається та полемізується ще з часів античного світу, коли вперше Аристотель вжив поняття «найбільше панування» у своїй праці «Політика»¹, характеризуючи державну владу. Однак вважається, що концептуалізація поняття «суверенітет держави» була здійснена в епоху Відродження Ж. Боденом, який висунув першу теорію когерентного державного суверенітету для своєї моделі ідеальної республіки у праці «Шість книг про державу» 1576 р. За Ж. Боденом, «северенітет – це абсолютна і постійна влада ..., що означає вищу владу повелівати»². Ж. Боден виділив п'ять основних ознак суверенітету, а саме: право видавати закони, що поширюють свою дію на всіх без виключень підданих та установ держави; право вирішувати питання війни і миру; право призначати посадових осіб; право бути найвищою судовою інстанцією; право помилування³. Абсолютність та неподільність державної влади, виділені Ж. Боденом та розвинуті Т. Гоббсом, стали парадигмальними атрибутами державного суверенітету за Вестфальським договором 1648 р., що визначив міжнародно-правовий порядок на декілька сторічч.

Входження людства у нову епоху індустріалізації, зародження глобалізаційних процесів у сфері економіки неминуче відбилося на міжнародно-правових відносинах держав та їх політиці. Так, Г. Прейс у своїй праці «Комуна, держава та імперія, як територіальні корпорації» 1889 р. виступив з рішучим запереченням придатності поняття суверенітету для визначення влади держави того часу, обґрунтовуючи свої твердження тим, що суверенітет як продукт епохи абсолютизму, який не визнавав міжнародного публічного права, а спирався лише на приватне право, віджив себе. Сучасна держава є всебічно залежним членом великого союзу держав (поштового, залізничного, судохідного тощо), що постійно зобов'язується міжнародно-правовими договорами⁴. Пізніше Г. Кельзен у своїй праці «Чисте вчення про право»

---

¹ Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4 / Пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. М. : Мысль, 1984. 830 с.

² История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Изд. 2-е, стереотип. Под общ. ред. В. С. Нерсисянца. М. : Изд. группа НОРМА – ИНФРА М, 2000. С. 180.

³ Там же. С. 181.

⁴ Палієнко М. І. Проблема суверенітету сучасної держави. Харків : Юр. вид-во НКЮ УСРР, 1929. С. 14.

1934 р., зауважуючи про тенденцію стирання границь між державним правопорядком і міжнародним правом, надає примат міжнародному праву, яке обмежує державний суверенітет, незважаючи на те, чи визначає сама держава міжнародне право як складову національного права, чи як домінуючий по відношенню до національного права правопорядок¹.

Внаслідок вищезазначеного у політичній та правовій теорії з'явилася нова концепція державного суверенітету, яка не заперечувала принцип державного суверенітету, але констатувала бифуркацію суверенітету держави на зовнішній та внутрішній суверенітет. Внутрішній суверенітет було визначено як верховну і єдину на певній території правову владу держави, що не визнає будь-яке інше вище за неї і непідпорядковане їй панування на своїй території (як члени федерації чи автономія унітарної держави не мають суверенних прав). Натомість зовнішній суверенітет характеризується як міжнародно-правовий, що означає незалежність цієї влади у міжнародних відносинах та рівність у взаєминах з іншими такими ж суверенними державами, а тому суверенна держава не здійснює влади над іншими державами.

Глобалізаційні процеси у сфері політики, економіки, культури, права мають значний вплив на розвиток держав сучасного постіндустріального світу та їх взаємодію, де показовим є домінуюче становище тих суб'єктів міжнародних відносин, що мають найбільш потужний фінансово-економічний, інформаційний, науково-технологічний і воєнний потенціал. Натомість більшість держав фактично змушені йти на трансформацію своїх політико-правових та економічних систем в обмін на економічну чи воєнну допомогу, що надається домінуючими акторами. Питання належного забезпечення основного атрибуту політичної влади – державного суверенітету, підняте українськими правознавцями багато років назад², має підвищену актуальність для України сьогодні та потребує ґрунтовного вивчення впливу

---

¹ Ганс Кельзен. Чистое учение о праве. 2-е изд / пер. с нем. М. В. Антонова и С. В. Лёзова. СПб. : ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. С. 397, 415-416. URL: http://ivka.rsuh.ru/binary/78809_76.1462732758.46936.pdf.

² Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ : Ред. журн. «Право України», 2012. С. 321.

факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру на суверенноздатність Української держави¹, що поступово ведуть до «деградації» чи то «девальвації» статусу суверенної держави у загальному контексті глобалізаційних процесів.

Суверенноздатність – це здатність держави самостійно формувати засади внутрішньої і зовнішньої політики згідно з національними інтересами та реалізовувати її в умовах впливу правової глобалізації на національні правові системи. Зміст поняття суверенноздатності становить певна сукупність юридичних прав та обов'язків, що випливають із природного права держави на самобутній розвиток і взятих на себе обов'язків перед власним народом та міжнародно-правових зобов'язань. Однак проблематика суверенних прав держави залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній юридичній науці. С. Серьогіна та Ю. Байдін справедливо називають таку ситуацію неприйнятною, оскільки суверенні права розкривають не тільки сутність державної влади всередині країни та у відносинах із суб'єктами міжнародного права, але й послідовно відображають нагальні потреби держави, що становлять фундаментальні умови, необхідні для гідного існування держави в сучасному світі².

1. Суверенітет держави в глобалізованому світі

Завершення на початку 90-х рр. XX ст. епохи «холодної війни» ознаменувалося формуванням нового багатопольярного світового порядку, зорієнтованого на глобальне партнерство та міжнародну співпрацю у сфері політики, економіки, культури. На розвиток теорії державного суверенітету вплинули поява нових авторитетних суб'єктів міжнародного права (міжнародних неурядових організацій та транснаціональних корпорацій) і нових галузей та інститутів

---

¹ Тернавська В. М. Суверенноздатність держави в умовах глобалізаційних процесів. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листопада 2018 р.). Харків : Харків. нац. ун-т. внутр. справ., 2018. С. 72–74.

² Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції : монографія / за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка. Київ : Ред. журн. «Право України», 2012. С. 76–77.

в системі міжнародного права. Сьогодні деякі питання внутрішнього життя держави, як, наприклад, у сфері прав людини, охорони навколишнього природного середовища, безпеки тощо, не відносять більше виключно до її відання, натомість вони вважаються об'єктом інтересу всієї міжнародної спільноти. Впливові актори все активніше стали втручаються у внутрішньополітичні питання держав, зокрема, у врегулювання громадянських конфліктів (ООН, НАТО, ОБСЄ), питання дотримання прав і свобод людини (інституції ООН та Ради Європи), питання захисту довкілля (ЮНЕП, ВООЗ, ГЕФ), визначення фінансово-економічної політики держав (МВФ, МБРР, МФК, СОТ, ЮНІДО) тощо, нав'язуючи державам своє бачення подальшого розвитку внутрішньодержавної політики. За таких умов найбільш серйозні виклики спричиняє передусім, на думку Л. Герасіної, проблема визначення суверенними державами своїх геополітичних координат розвитку¹.

У науковій літературі до недавнього часу переважала думка про доцільність звуження обсягу суверенітету держави та передачу більшого обсягу повноважень і функцій різним міжнародним організаціям – як універсальним, так і регіональним, з метою спрощення входження у світове господарство та забезпечення міжнародного порядку. Так, М. Марсонет відверто зазначає, що коли уряд нездатен забезпечувати основні потреби своїх громадян внаслідок нестачі можливостей чи усвідомленої політики, виникає необхідність зменшити чи взагалі скасувати суверенітет, зокрема, у випадку невиконання своїх зобов'язань, геноциду, спонсорування тероризму тощо². У науковій літературі з'явився навіть термін «невдалі держави», тобто держави, які не відбулися, оскільки абсолютно нездатні підтримувати себе в якості члена міжнародної спільноти. Невдалі держави визначаються в міжнародній політиці як «напружені,

---

¹ Герасіна Л. М. Глобальна конструкція політичної системи світу в умовах геополітичних зрушень сучасності. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 4(23). С. 145.

² Michele Marsonet. National Sovereignty Vs. Globalization. *Academicus International Scientific Journal*. 2017. Issue 15. P. 36–37. URL: <http://www.academicus.edu.al/nr15/Academicus-MMXVII-15-047-057.pdf>

глибоко конфліктні, небезпечні та за які йде запекла боротьба ворожих угруповань»¹.

Невдалі держави занурюються поступово в насилля та анархію, піддаючи небезпеці своїх власних громадян і погрожуючи своїм сусідам потоками біженців, політичною нестабільністю і випадковими війнами, викликають занепокоєння у міжнародній спільноті². Однак сьогодні застосування концепції «невдалої держави» для зовнішньої інтервенції (введення військ в Афганістан, Ірак, Казахстан) вважається в міжнародній політиці загальною загрозою безпеки для сучасного світу поряд з такими загрозами, як міжнародний тероризм, міжнародна економічна криза, застосування ядерної зброї тощо. Б. Бузан у свій час описав шкідливість для національної безпеки слабких держав матеріальної та військової допомоги ззовні, від інших сильних держав на прикладі Анголи та Куби, які довгі роки одержували таку допомогу від СРСР. Іноземне втручання набагато складніше оцінити з точки зору національної безпеки (якщо інша держава не намагається захватити частини фізичної бази, і в цьому випадку загроза вочевидь носить національний характер), оскільки зовнішні сили будуть допомагати фракціям, які самі знаходяться в конфлікті³. Тому одним з найбільш актуальних питань XXI ст. стає питання зміцнення слабких держав та попередження їх краху.

Держави, нездатні самостійно провадити вдалу економічну політику, не маючи потужного воєнного потенціалу, стають об'єктом політичних зазіхань впливових політичних акторів, які під егідою ООН втручаються у внутрішні справи національних держав. Вважається, що міжнародна спільнота вправі втрутитися у випадках, коли

---

¹ Robert I. Rotberg. *Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators. State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Brookings Institution Press, World Peace Foundation, 2003. P. 1, 6. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/statefailureandstateweaknessinatimeofterror_chapter.pdf

² Gerald B. Helman & Steven R. Ratner. *Saving Failed States. Foreign Policy*. № 89 (Winter, 1992–1993), P. 3. URL: <https://foreignpolicy.com/2010/06/15/saving-failed-states/>

³ Barry Buzan. *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. A Member of the Harvester Press Group, 1983. P. 67–68. URL: https://www.academia.edu/4780500/People_States_and_Fear_An_Agenda_For_International_Security_Studies_in_the_Post_Cold_War_Era_Barry_Buzan